

DIALEKTIKA SOCIÁLNEHO VEDOMIA A SOCIÁLNEHO KONANIA

JURAJ SUCHÝ, Ekonomický ústav SAV, Bratislava

SUCHÝ, J.: Dialectics of Social Consciousness and Social Activity. *Filozofia* 41, 1986, No. 4, p. 427.

The real lawfulness of the development of socialist society is not formed as immediate interaction of abstract structures of social being and social consciousness, on the contrary it is mediated by dialectics of social activity and social consciousness of concrete individual and group subjects of social life. In the social consciousness of these subjects spiritual values of the socialist social consciousness are confronted with practical social experience of social subjects as its bearers and their dialectics become one of information sources of the development of social consciousness and of the way of social thinking.

Reálna zákonitosť spoločenského vývinu sa neutvára bezprostredne v polohe abstraktných štruktúr, akými sú spoločenské bytie a spoločenské vedomie, ale má podobu praktickej interakcie konkrétnych historických sociálnych subjektov, predmetne jestvujúcich v určitom časopriestore ľudských dejín.

Ľudské a materiálne zdroje spoločenského vývinu sa nestávajú jeho činiteľmi ako nemenné rovnocenné faktory, za aké ich pokladala väčšina buržoáznych sociálnych „teórií faktorov“, ale ako premenlivé hierarchizované momenty určitého systému sociálnej dynamiky vývinu spoločnosti.

Až prostredníctvom materiálnej praktickej činnosti ľudí a iba cez ňu sa realizuje dialektický vzťah interakcie abstraktných štruktúr spoločenského života, akými je spoločenské bytie a spoločenské vedomie určitej spoločensko-ekonomickej formácie. Táto konkrétna určenosť a sprostredkovanosť spoločenského vývinu ako sociálnej formy pohybu objektívnej reality určuje zásadným spôsobom prístupové cesty jeho filozofického poznania ako vývinového procesu globálneho sociálneho objektu. Hoci sa zákonitosť vývinového pohybu „konkrétnej totality“ (K. Marx) spoločenského celku rodí z veľkého množstva rôznorodých zdrojov, tieto nepôsobia na sociálno-ekonomický pohyb spoločnosti ako izolované fixne dané faktory, za aké ich pokladala vulgárna politická ekonómia a buržoázny sociologizmus, ale ako štrukturálne momenty sociálnych procesov.

Faktory spoločenského vývinu sú štrukturované nielen vecne z hľadiska ich funkčného poslania v uspokojovaní materiálnych a duchovných potrieb spoločenského života, ale aj sociálne, vzhľadom na sprostredkujúcu úlohu sociálneho styku ľudí v procese realizácie materiálnej a duchovnej produkcie životných hodnôt a na cieľovú funkciu súhrnu spoločenskej aktivity konkrétnej populácie spoločnosti zväčšovať jej

bohatstvo ako súhrnny disponibilný zdroj zvyšovania blahobytu obyvateľstva.

Marxisticko-leninská sociálna filozofia ako najvšeobecnejšie objasnenie spoločnosti a jej vývinového pohybu v dejinách je ontologicky historickým materializmom, ktorý chápe spoločnosť ako súčasť materiálneho sveta, ktorá sa procesmi spoločenskej praxe ľudí vyčlenila z prírody ako kolektívny subjekt jej využívania a pretvárania. Vznik spoločnosti vniesol do jednoty sveta a utvrdil v ňom subjekt-objektovú diferenciu, ktorá v svojich dôsledkoch viedla k vzniku kolektívnych kultúrnych foriem ľudského vedomia, ktoré na pôde filozofie napokon identifikovalo aj sociálnu modalitu základnej filozofickej otázky ako alternatívu determinácie spoločenského vývinu spoločenským vedomím, alebo procesmi spoločenskej praxe ako spoločenským bytím.

Materialistické riešenie a zodpovedanie tejto otázky historickým materializmom vychádza z dialektického chápania spoločenského života ako zložitého, no uceleného procesu rozšírenej sociálno-ekonomickej reprodukcie spoločenského života ľudí v objektívnom životnom prostredí materiálneho sveta, na ktorom sú ľudia ako živé organizmy závislí, hoci ho súčasne cieľavedome pretvárajú ako sociálne subjekty v záujme uspokojovania svojich životných potrieb. Tento ontologický status spoločenského bytia nie je jednoduchým pohybom hmoty, ale konkrétne historickou spoločenskou praxou, ktorej uvedomelá sprostredkovanosť v dejinách trvale vzrastá. Preto je vývin spoločnosti *materialisticky* objasniteľný a pochopiteľný len v nerozlučnej jednote s *dialektickou* metodológiou interpretácie systému spoločenského života ako jednoty materiálnych a ideálnych existenčných väzieb jeho dynamickej rovnováhy.

Sociálna dialektika je preto podstatnou organickou zložkou historického materializmu, ktorý sa mohol ako kvalitatívne nový typ sociálnej filozofie sformovať iba na základe podstatnej vnútornej spätosti s revolučnou spoločenskou praxou komunistickeho hnutia ako jeho vedecký teoreticko-metodologický základ.

Marxisticko-leninská sociálna filozofia objasňuje teda spoločnosť ako komplexný funkčný systém ľudského súžitia, podmienený zvonka jeho systémovým okolím, predovšetkým prírodným prostredím, ktorý je ale determinovaný podstatne zvnútra svojou štrukturálnou členitosťou, predovšetkým sociálno-triednou štruktúrou a jej protirečeniami.

Vecná obsahová štruktúracia spoločenského systému na kvalitatívne sféry spoločenského života: materiálne-technickú, ekonomickú, politickú a duchovne kultúrnu, sa v priebehu dejín vždy úzko prelína s jeho sociálno-triednou štruktúraciou, ako o tom svedčí triedne využívanie vecných štruktúr spoločenského života v ekonomickom, politickom a ideologickom panstve vykorisťovateľských tried.

1. Dialektika spoločenského bytia a spoločenského vedomia ako konštitutívna štruktúra vývinu spoločnosti

Pretože vývinový pohyb spoločnosti sa rodí predovšetkým z vnútorných protirečení spoločenského života a je v zásade endogénnym procesom rozvoja spoločenskej praxe, má v objasnení jeho zákonitostí ústredné postavenie dialektika spoločenského bytia a spoločenského vedomia ako konštitutívna vnútorná väzba praxe.

Všeobecnosť týchto skutočností a abstraktnosť filozofických kategórií ich opisu však pripúšťa také množstvo výkladových situácií ich dialektickej interagencie, že filozofii dnes neostáva nič iné ako priznať neprimeranosť ich uplatnenia pri konkrétnom obsažnom objasňovaní, programovaní a regulovaní úlohy materiálnych duchovných a duševných faktorov v urýchľovaní rozvoja socialistickej spoločnosti, v čom sa historický materializmus donedávna pokúšal nahrádzať špeciálne sociálne vedy anachronickou dedukciou z literárnych prameňov.

Hovoriť dnes vo filozofii zmysluplne o dialektike spoločenského bytia a spoločenského vedomia, znamená predovšetkým vyjasniť všeobecný teoreticko-metodologický rámec tvorivého rozvoja špeciálnych spoločenských vied, hlavne sociálnych a uplatnenie ich teoretických poznatkov v praxi.

Filozofia sa v tomto smere nemôže oprieť ani o ucelenú koncepciu spoločenského vedomia ako kultúrne objektivizovaného komplexu duchovných hodnôt jednotne interpretovaného vedami o kultúre, ani o porovnateľnú koncepciu spoločenského bytia, interpretácia ktorého uviazla v sporoch o ontologickom statuse spoločenskej praxe ako predmetnej materiálnej ľudskej činnosti kontaminovanej ideálne ľudským vedomím. Dôsledky neistoty filozofie pri prekonávaní pozostatkov mechanisticko-materialistickej interpretácie spoločenskej činnosti človeka ako praktickej činnosti spomalili aj jej objasnenie na pôde sociológie, ekonómie, vedeckého komunizmu, psychológie a kulturológie a viedli v praxi k pragmatickému riadeniu praktických spoločenských procesov, alebo naopak ku konzervácii starých predstáv o ideálnej podstate sociálneho mechanizmu spoločenského riadenia.

Zdanlivo potvrdzujú nezávislý vplyv ideálnych faktorov na rozvoj spoločenskej praxe a zodpovedajú trendom vzrastu významu duchovného faktora v období vedecko-technickej revolúcie, od ktorých buržoázna sociológia odvodzuje teóriu „informačnej spoločnosti“. V skutočnosti však tieto predstavy uplatňovanie vedeckých poznatkov a ideových programových konceptov v praxi podlamujú a brzdia, pretože ich tvorba sa izoluje z reálneho sociálneho kontextu reprodukčného procesu spoločnosti, ktorý zmysluplne určuje ich vecný obsah.

Tvorba a uplatňovanie ideálnych hodnôt spoločenského vedomia v socialistickej spoločnosti prebieha v konkrétnom rámci platných sociokultúrnych štruktúr a mechanizmov, s podobou ktorých úzko súvisí

ideová kvalita duchovných hodnôt ako aj sociálne funkcie, ktoré sú, alebo nie sú schopné dané hodnoty plniť.

Sociálna filozofia môže významne prispieť k teoreticko-metodologickému spriehľadneniu konkrétnych kauzálnych a funkcionálnych súvislostí pozitívne sprostredkujúcich aktivizačné zmeny v abstraktnej dialektike spoločenského bytia a spoločenského vedomia.

2. Vzrast úlohy duchovného faktora v etape urýchľovania rozvoja socializmu

Podstatu aktivizácie spoločenského vedomia ako duchovného faktora urýchľovania rozvoja socialistickej spoločnosti tvorí pôsobenie potrieb i účinkov prebiehajúcej vedecko-technickej revolúcie na sociálno-kultúrnu sféru spoločenského života a cez ňu na celú oblasť vedeckého poznania a na duchovnú kultúru ako takú.

Vedomostné zmeny v duchovnej kultúre a praktické zmeny v dôležitosti jej spoločenského vplyvu dnes stále viac problematizujú tradičné riešenie vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia v školskom historickom materializme. Argumentácia tohto riešenia zdôrazňovala objektívny charakter historického procesu a materiálnosť spoločenského bytia a nerefletovala zákonitosť aktívnej intervencie sociálnych subjektov do procesov praxe ako nositeľov a realizátorov duchovných inovácií.

Napriek veľkej pozornosti venovanej duchovnému faktoru v kontexte ideologickej a výchovnej práce, bola duchovná oblasť spoločenského života vedecky skúmaná iba fragmentárne a interpretovaná zväčša subjektivisticky.

Filozofická teória spoločenského vedomia sa v školskom historickom materializme sformovala v tridsiatych — päťdesiatych rokoch v súvislosti s plnením extenzívnych úloh výstavby socializmu, jeho obrany a povojnovej obnovy a vo vypätej medzinárodnej situácii studenej vojny. Ideologické funkcie, ktoré plnila marxisticko-leninská sociálna filozofia v 1. polovine 20. stor. poznamenali jej obsah viacerými dobovými črtami, ktoré prestali zodpovedať súčasnému stavu sociálnej skutočnosti a jej špeciálnemu vedeckému poznaniu. V sociálnej filozofii tak vzniká analogická situácia, v ktorej sa ocitol dialektický materializmus na začiatku tohto storočia, keď si vznik kvantovej mechaniky a teórie relativity vynútil vedomostnú renováciu a reštrukturalizáciu dialektického materializmu z 19. stor., ktorý historiografia marxisticko-leninskej filozofie neskôr identifikovala ako „engelsovskú formu dialektického materializmu“.

Postoje školského historického materializmu, ktoré sa tradujú v učebnicových reedíciách, neproblematizujú však iba vedomostné, ale aj hodnotové duchovné posuny, ku ktorým došlo vo svete v druhej polovici 20. stor. Ide predovšetkým o akceleráciu duchovného rozvoja ľudstva

modernizačnými prúdmi v svetových náboženstvách, o viaceré kultúrne revolúcie angažované v emancipačných sociálnych hnutiach, o socialistickú kultúrnu revolúciu ako súčasť svetového revolučného procesu a napokon o gradáciu vedeckých revolúcií, ktorá vyústila v prebiehajúcu vedecko-technickú revolúciu s ďalekosiahlymi dôsledkami pre hodnotový svet človeka.

Buržoázna filozofia pochopila vzrast významu duchovného faktora v 20. stor. ako príležitosť k rehabilitácii kultúrneho a historického idealizmu, vplyv ktorého podlomila duchovná kríza buržoázneho fin de siecle a ktorý celkom zdiskreditovalo zlyhanie buržoáznej kultúry zoči-voči imperialistickým vojnám, fašizmu a nacizmu.

Aktuálnosť materialistického objasnenia vzrastu úlohy duchovného faktora v 2. polovici 20. stor., ktorý v jeho závere ešte stupňuje vedecko-technická revolúcia a nevyhnutnosť mierovej koexistencie a súťaže protikladných svetových spoločenských sústav po dosiahnutí maximálnej hladiny ničivosti ich vyzbrojenia, nevyvolávajú však iba ideologické dôvody, ale predovšetkým potreby úspešného zvládnutia nových priorít spoločenského riadenia pri urýchlňovaní všestranného rozvoja socialistickej spoločnosti v podmienkach vzrastajúcej náročnosti ekonómie času na informačné zabezpečenie praktických sociálnych procesov.

Filozofia sa nemôže úspešne zhostiť tejto úlohy a dať použiteľné teoretické a metodologické direktívy spoločenskovednému poznaniu a praxi bez toho, že by nezobrala na vedomie konkrétne problémy, na ktoré narazila teória a prax rozvoja socializmu.

Keď dnes „počujeme“ mlčanie filozofie k nástojčivo vyslovenej požiadavke XXVII. zjazdu KSSZ a XVII. zjazdu KSČ dosiahnuť obrat v myslení spoločnosti, žiada sa podotknúť, že mlkivosť filozofie neodradila ekonómov, vedeckých komunistov, sociológov a sociálnych psychológov od hľadania odpovedí na konkrétne otázky vedomostnej, politickej, sociálnej a psychickej aktivizácie reálne existujúceho sociálneho vedomia, verejnej mienky a kultúrnej a psychickej atmosféry našej spoločnosti.

Procesy tvorby, šírenia a pôsobenia duchovných hodnôt v socialistickej spoločnosti sa s podporou zastaraných filozofických názorov dlho nechápali ako organická súčasť reprodukčného procesu spoločnosti (1, s. 66—76), pevne začlenená do sociálneho mechanizmu jej rozvoja a pokladali sa za izolované procesy kultúrnej produkcie, komunikácie a implementácie poznatkov, ideí a hodnôt, riadené direktívne príslušnými rezortmi na základe stereotypnej metodiky sociálneho plánovania.

Blížši pohľad na teoretickú logiku takéhoto prístupu prezrádza jeho zarážajúcu blízkosť idealistickej predstave sociálneho pedagogizmu o možnosti kultivovať duchovné hodnoty nezávisle od praktického životného procesu ľudí a ich šírením dosiahnuť zmenu ľudského správania a zlepšenie podmienok spoločenského života.

Marxisticko-leninské riešenie otázky praktickej angažovanosti člo-

veka v zdokonaľovaní spoločnosti sa vyvíjalo v ostrej konfrontácii s novokantovskými predstaviteľmi tejto idealistickej schémy, ktorá sa stala teoreticko-metodologickým východiskom revizionizmu a dnes predstavuje ideologickú platformu sociálno-demokratického reformizmu a oportunizmu.

Neúčinnosť reformistickej politiky sociálno-demokratických strán veľmi úzko súvisí práve s odtrhnutím sociálneho vedomia človeka od jeho životnej praxe a s degradáciou sociálnej kvality praxe z úrovne tvorivo pretvárajúceho [a v tom revolučného] *sociálneho konania* na stereotypné plnenie funkčných úloh stagnantného sociálno-ekonomického systému buržoáznej spoločnosti, tzn. na úroveň *sociálneho správania* v rolách ustrnutej sociálno-ekonomickej scény znehybnenej ziskovými záujmami štátnomonopolistického kapitalizmu, ktoré sa menia len ako funkcie jeho systémových otrasov.

V socialistickej spoločnosti uvádza pôsobenie jej základného ekonomického zákona do pohybu nielen jej finálne systémové potreby, ale aj životné potreby a záujmy pracujúcich a rozvíja spolu s ich uspokojovaním aj ich obsah ako prvok motivačných a stimulačných štruktúr spoločenskej aktivity pracujúcich.

Duchovné potreby jednotlivcov a ich záujem o vzdelanie a zvyšovanie kvalifikácie vznikajú v súvislosti s riešením praktických sociálnych problémov ich života, ktoré tvorí konkrétny sociálny rámec utvárania ich postojov ku komunikácii duchovných hodnôt. Tento sociálny kontext duchovnej komunikácie nerozhoduje len o výbere komunikovaných hodnôt a o psychických filtroch, ktorými prechádza ich osvojovanie osobnosťou, ale predovšetkým o tom, ako bude modifikovaný obsah duchovných hodnôt sociálnymi záujmami osobnosti v procese ich premeny z objektívnej duchovnej formy spoločenského vedomia na subjektívnu duševnú formu sociálneho vedomia konkrétnych skupín obyvateľstva, t. j. ako budú pochopené.

3. Dialektika sociálneho vedomia a sociálneho konania ako východisko obratu v spôsobe myslenia spoločnosti

Filiácia a difúzia duchovných hodnôt socialistického spoločenského vedomia nie je jednoduchým spádovým procesom prenosu informácií, smerujúcim od ich distribútorov k recipientom, v priebehu ktorého by obsah duchovných hodnôt nezaznamenal žiadne zmeny, informácie by zachovávali svoju identitu a adekvátne programovali správanie verejnosti v žiadanom smere. Pravý opak je pravdou, ako nás o tom presvedčajú nepredpokladané reakcie obyvateľstva na šírené informácie, sociálne konanie, rozchádzajúce sa s obsahovou intenciou interiorizovaných informácií a koniec koncov rozdielnosť chápania rovnakých informácií v sociálno-triednej štruktúre spoločnosti. Podobne aj ďalšie problémy ideologickej práce nás presvedčajú o vplyve sociálnych podmienok na

účinnosť vnášania hodnôt socialistického spoločenského vedomia do aktuálneho sociálneho vedomia obyvateľstva. Všetky tieto skutočnosti presvedčivo ukazujú, že spoločenské vedomie ako sociálne relevantný obsah duchovnej kultúry sa nekryje so sociálnym vedomím obyvateľstva ani svojou formálnou štruktúrou, ani svojím obsahom a že práve v tomto ich rozdiel korení nevyhnutnosť ideologickej práce ako procesu vnášania socialistickej duchovnej kultúry do individuálneho a kolektívneho vedomia pracujúceho obyvateľstva. Rozlíšenie spoločenského a sociálneho vedomia je za týchto okolností logickým kategoriálnym dôsledkom reálneho stavu vecí.

Na významový a obsahový rozdiel spoločenského a sociálneho vedomia možno sa prirodzene pozeráť z viacerých hľadísk. Odklon reálneho sociálneho vedomia obyvateľstva od kultúrnych etalónov spoločenského vedomia sa dá napr. chápať aj ako dôsledok poruchovosti procesu komunikácie duchovných hodnôt, ktorý nezabezpečuje očakávané informačné efekty.

Najnovšie sa však aj v buržoáznych komunikačných teóriách prebúda vedomie formatívneho vplyvu sociálneho kontextu na obsah duchovnej komunikácie v celom jej priebehu. Duchovná komunikácia sa preto v týchto teóriách začína chápať ako špecifická forma sociálnej komunikácie, v ktorej intervenujú sociálne záujmy jej účastníkov (2).

Oveľa produktívnejším hľadiskom prístupu k neadekvátnosti duchovnej komunikácie je však sémantická analýza významových posunov sociálneho vedomia oproti jeho informačným zdrojom v spoločenskom vedomí, ktorá ukazuje, že javová odlišnosť sociálneho vedomia je v skutočnosti záznamom, hoci aj často skresleným, sociálnej skúsenosti špecifických skupinových nositeľov sociálneho vedomia, ktorá sa získala v procese ich praktickej činnosti.

Dialektická interakcia praktickej skúsenosti sociálneho konania pracujúcich s ideovými štruktúrami ich sociálneho vedomia je v tomto prípade previerkou praktickej správnosti týchto štruktúr a jedným zo závažných zdrojov pôvodného informačného obohacovania socialistického spoločenského vedomia sociálno-ekonomickou a sociálno-politickou skúsenosťou pracujúcich.

V tomto zmysle sa môže práve dialektika sociálneho vedomia a sociálneho konania stať východiskom obratu v myslení sociálnych subjektov socialistickej spoločnosti, požadovaného zjazdami KSSZ a KSČ, obratu, ktorý by nahradil starý spôsob myslenia, sformovaný v podmienkach extenzívneho rozvoja socializmu, ktoré poznačili myšlienkový proces rozhodovania vonkajšími objemovými a kvantitatívnymi zreteľmi, liknavosťou, neracionálnosťou, neefektívnosťou, lipnutím na anachronizmoch a aprioristickým formalizmom, novým, výkonnejším spôsobom myslenia, odrážajúcim potreby intenzifikácie národného hospodárstva a otvárajúcim priestor uplatneniu praktickej skúsenosti pracujúcich mas, ich tvorivosti, vynaliezavosti, nápaditosti a iniciatívy ako predpokladom uplat-

nenia ich sociálnej aktivity pri urýchlňovaní a zvyšovaní efektívnosti rozvoja socializmu.

Urýchlenie a zefektívnenie komplexného rozvoja socialistickej spoločnosti v podmienkach súčasného sveta je mysliteľné iba za predpokladu všestranného intenzívneho využívania svetovej vedy na riešenie rozvojových úloh spoločnosti pracujúcimi, zahrnujúc v to aj využitie vedeckej filozofie.

LITERATÚRA

1. SUCHÝ, J.: Spoločenské vedomie ako faktor reprodukčného cyklu spoločnosti. In: Filozofia 1984, č. 1.
2. DUNCAN, H. D.: Communication and Social Order. London 1968.

ДИАЛЕКТИКА СОЦИАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ И СОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Юрай С у х ý

Реальная закономерность развития социалистического общества формируется не как непосредственное взаимодействие абстрактных структур общественного бытия и общественного сознания, а опосредствуется диалектикой социального поведения и социального сознания конкретных индивидуальных и групповых субъектов общественной жизни. В социальном сознании этих субъектов духовные ценности социалистического общественного сознания сопоставляются с практическим социальным опытом социальных субъектов как его носителей, а их диалектика становится одним из информационных источников развития общественного сознания и образа мышления общества.

DIE DIALEKTIK VON SOZIALEM BEWUSSTSEIN UND SOZIALEM HANDELN

Juraj S u c h ý

Die reale Gesetzmässigkeit der Entwicklung der sozialistischen Gesellschaft bildet sich nicht als unmittelbare Interaktion abstrakter Strukturen des gesellschaftlichen Seins und Bewusstseins, sondern durch dialektische Vermittlung des sozialen Handelns und Bewusstseins konkreter individueller und Gruppensubjekte des gesellschaftlichen Lebens. Im sozialen Bewusstsein dieser Subjekte werden die geistigen Werte des sozialistischen gesellschaftlichen Bewusstseins mit der praktischen sozialen Erfahrung sozialer Subjekte als seiner Träger konfrontiert, und ihre Dialektik wird zu einer Informationsquelle über die Entfaltung des gesellschaftlichen Bewusstseins sowie der gesellschaftlichen Denkungsweise.